

Andrzej Miszczuk

**Teoretyczne podstawy rozwoju
regionalnego**

1. Region – ujęcie przedmiotowo-analityczne i morfologiczno-funkcjonalne
2. Specyfika regionu administracyjnego
3. Regionalizacja geograficzna i polityczna
4. Elementy, metody badania i miary rozwoju regionalnego
5. Klasyczne teorie rozwoju regionalnego
6. Alternatywne koncepcje rozwoju regionalnego
7. Instytucje polityczne a rozwój regionalny
8. Nowe kierunki neoklasyczne
9. Rozwój zrównoważony
10. Kapitał terytorialny

A. Miszczuk, Regionalizacja administracyjna III RP. Koncepcje teoretyczne a rzeczywistość , UMCS, Lublin 2003.

A. Miszczuk, Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego, Norbertinum, Lublin 2013.

A. Miszczuk, M. Miszczuk, K. Żuk, Gospodarka samorządu terytorialnego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

J. J. Parysek, T. Strykiewicz (red.), Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2008.

Z. Strzelecki (red.), Gospodarka regionalna i lokalna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

A. Szajnowska-Wysocka, S. Sitek, Koncepcje teoretyczne rozwoju regionalnego, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

1. Region – ujęcie przedmiotowo-analityczne i morfologiczno-funkcjonalne

Region jest tworem czasowo-przestrzennym, wyróżniającym się zespołem lub kompleksem współzależnych cech.

Pierwszą kwestią metodologiczną związaną z pojęciem regionu jest dylemat: czy jest on bytem obiektywnym czy subiektywnym.

Ujmując to zagadnienie chronologicznie - można w tej kwestii wyróżnić pięć kierunków badawczych, tj.: klasyczny, dogmatyczny, pozytywistyczny, dialektyczny i realistyczny (Z.Rykiel 2001).

W ramach pierwszego z nich, zapoczątkowanego przez A.Hettnera, wychodząc z determinizmu geograficznego, wyróżnia się regiony: naturalne (fizyczno-geograficzne, geograficzne, historyczne, historyczno-geograficzne) i sztuczne (ekonomiczne). Tylko regiony naturalne są bytami obiektywnymi, a wszystkie pozostałe - mają charakter subiektywny.

W ujęciu dogmatycznym, dominującym w latach 50-tych i 60-tych XX wieku, przeciwstawiano „marksistowską” koncepcję kompleksów terytorialno-produkcyjnych „burżuazyjnej” - opartej na usługach - koncepcji regionów węzłowych.

Z kolei kierunek pozytywistyczny traktował region jako przydatną, ale będącą jedynie wytworem wyobraźni badacza - kategorię, pozwalającą na dokonywanie typologii przestrzennych (D.Whittlesey, 1957, A.Wróbel 1965).

W ujęciu dialektycznym region jest obiektywnie istniejącym systemem, który składa się z podsystemów, a także sam jest podsystemem systemu wyższego rzędu.

Najpopularniejszym obecnie kierunkiem rozważań dotyczących istoty regionu jest ujęcie realistyczne - stanowiące swoisty kompromis między ujęciem pozytywistycznym i dialektycznym.

W nawiązaniu do podejścia realistycznego Z.Chojnicki (1996) zaproponował dwie koncepcje regionu.

Region w koncepcji analitycznej, ujmowany jest jako jednorodny obszar występowania pewnej cechy lub zespołu cech istotnych z punktu widzenia założeń badawczych.

Natomiast koncepcja przedmiotowa traktuje region jako realny obiekt społeczny lub składnik pewnej rzeczywistości społecznej wyodrębnionej przestrzennie.

Wyznacznikiem obiektywnego istnienia regionu jest ukazanie go jako niesumowalnej czyli systemowej całości, w odróżnieniu od regionów, będących narzędziem badania, które tworzą całości mechanistyczne (sumowalne).

W ujęciu systemowym podstawowym podsystemem regionu, warunkującym jego istnienie, określanym też jako treść regionu, jest podsystem społeczny (H.J.De Blij, P.O.Muller, 1988). Jego relacje z przestrzenią identyfikuje się jako tożsamość regionalną, przez którą rozumie się część tożsamości społecznej i kulturowej, opartej na tradycji regionalnej, odnoszonej do wyraźnie określonego terytorium (regionu) i jego specyficznych cech społecznych, kulturowych, gospodarczych, topograficznych i innych wyróżniających go na tle innych regionów (M.S.Szczepański, 1999).

Ważną kwestią metodologiczną - niezależnie od rozstrzygnięć dylematu: obiektywnego czy subiektywnego charakteru regionu - jest jego forma oraz spełniane przezeń funkcje. Na ogół powszechnie zostało zaakceptowane - z punktu widzenia analizy morfologicznej - rozróżnienie regionów (D.Whittlesey 1957, S.Mayhew 1997):

1. jednolitych (skalnych, jednorodnych, strefowych, powierzchniowych), które charakteryzuje występowanie określonej cechy (regiony jednocechowe) lub zespołu cech (regiony wielocechowe), odróżniających je od otoczenia,
2. węzłowych (wektorowych, strukturalnych, nodalnych, powiązań), które są jednorodne ze względu na swą wewnętrzną strukturę lub organizację, na którą składają się węzły (ogniska) i otaczające je obszary powiązane z nimi liniami krążenia.

Ujmując region morfologicznie warto jeszcze zwrócić uwagę na kilka jego cechy. Pierwszą z nich jest spójność (zwartość) przestrzenna (A.Wróbel 1965), kolejną - określony stopnia domknięcia - zwłaszcza w aspekcie gospodarczym - przejawiającego się silniejszymi powiązaniem wewnątrz regionu niż regionu z otoczeniem, przy czym w praktyce nie jest możliwe ani pełne zamknięcie ani pełne otwarcie regionu (K.Dziewoński 1967).

Z budową regionów związany jest także problem jego granic. Bardziej jednoznaczny ich przebieg dotyczy regionów powierzchniowych. W przypadku regionów węzłowych mogą powstawać granice rozmyte w postaci rozległych stref przejściowych. Warto jednocześnie podkreślić dużą inercję granic regionalnych, wynikającą z większej trwałości materialnej formy regionu nad jego treścią, związaną z aktywnością człowieka (K.Dziewoński 1967, Z.Rykiel 2001).

Budowa i charakter regionów jest w dużym stopniu uwarunkowana, spełnianymi przez nie, bądź przypisanymi im funkcjami. Aspekt funkcjonalny pozwala na wydzielenie czterech typów regionów, tj.:

1. fizjograficznych (geograficznych), w przypadku których o ich charakterze i zasięgu decyduje podobieństwo cech i powiązania elementów środowiska geograficznego,
2. społeczno-kulturowych - wyodrębnionych na podstawie specyfiki zjawisk ludnościowych i/lub odrębności kulturowej, przejawiającej się w świadectwach kultury materialnej (budownictwo) jak i niematerialnej (zwyczaje, postawy, język) ,
3. ekonomicznych, charakteryzujące się silnymi powiązaniami wewnętrznymi o charakterze społeczno-gospodarczym oraz wyspecjalizowanymi w określonych kierunkach produkcji i/lub usług,
4. politycznych, wyodrębnione na podstawie oceny znaczenia geopolitycznego w stosunkach międzynarodowych, analizy historycznego procesu rozwoju państwowości, stanowiące najwyższą jednostkę organizacji terytorialnej państwa bądź ukazujące wyniki wyborów władz publicznych.

Każdy z zaprezentowanych powyżej typów regionów można potraktować w kategoriach syntetycznych bądź analitycznych, dokonując dalszego podziału na podtypy. I tak można między innymi wydzielić w ramach:

1. regionów fizjograficznych - regiony geomorfologiczne, hydrologiczne, klimatyczne, geobotaniczne,
2. regionów społeczno-kulturowych - regiony demograficzne oparte na kształtowaniu się liczby ludności, ruchu naturalnym i procesach reprodukcji ludności, migracjach, strukturach demograficznych, regiony etniczne, wyznaniowe, lingwistyczne, architektoniczne, etnograficzne,
3. regionów ekonomicznych - regiony przemysłowe (surowcowe, przetwórcze), rolnicze, usługowe,
4. regionów politycznych - regiony geostrategiczne, historyczno-polityczne, regiony administracyjne, regiony elektoralne.

2. Specyfika regionu administracyjnego

Regionami administracyjnymi są zinstytucjonalizowane terytorialne systemy społeczno-polityczne, w których zbiorowość ludzi trwale zajmuje, zagospodarowuje i - w określonym, zróżnicowanym stopniu - kontroluje określone terytorium.

Region jest podsystemem terytorialnego systemu polityczno-społecznego jakim jest państwo, ale jednocześnie sam składa się z podsystemów jakimi są lokalne terytorialne systemy polityczno-społeczne.

Ujmowany systemowo region administracyjny ma charakter:

- złożony, zdeterminowany przez elementy składowe, strukturę i związki z otoczeniem,
- funkcjonalny, działający z uwzględnieniem specyfiki elementów składowych,
- dynamiczny, przechodzący różne fazy rozwojowe.

Podstawowymi elementami składowymi regionu administracyjnego są:

1. zbiorowość ludzi, ujmowana w wymiarze demograficznym i społeczno-ekonomicznym,
2. zwarte terytorium jednoznacznie określone granicami liniowymi, wraz z naturalnym i antropogenicznym zagospodarowaniem oraz z wyraźnie wykształconym węzłem, stanowiącym ośrodek centralny regionalnego układu osadniczego,
3. władza publiczna, której zakres oddziaływania na pozostałe elementy, wynika z przyjętego modelu państwa.

Dwa pierwsze elementy tworzą sferę realną regionu administracyjnego, a element trzeci - sferę regulacyjną.

Wymiar demograficzny zbiorowości ludzi, zamieszkującej region administracyjny obejmuje: liczbę i rozmieszczenie ludności, jej przyrost naturalny i migracje, strukturę płci i wieku, strukturę społeczno-zawodową i wykształcenia oraz - co jest szczególnie istotne w ramach podziałów administracyjnych - strukturę narodowościowo-etniczną. Natomiast wymiar społeczno-ekonomiczny zawiera w sobie:

- aspekt funkcjonalny, związany z pełnieniem przez ludność ról społecznych,
- aspekt zasobowo-popytowy, ukazujący ludność jako dysponentów zasobów oraz konsumentów,
- aspekt behawioralny związany z procesami samoorganizacji społecznej oraz kształtowaniem się tożsamości terytorialnej.

Drugim elementem składowym regionu administracyjnego jest terytorium, ujmowane nie tylko w kategoriach przedmiotowych ale i relacyjnych, ukazujących jego relacje z zamieszkującą je zbiorowością ludzi. Dotyczą one relacji posiadania, użytkowania i kontroli. Przejawem tej ostatniej relacji może być czynne i bierne prawo wyborcze do władz regionalnych.

Emocjonalny stosunek ludności do określonego terytorium, jego krajobrazu, wytworów kultury materialnej i niematerialnej określany jest mianem tożsamości regionalnej czy terytorialnej (R.Szul, 1990).

Stopień identyfikacji poszczególnych zbiorowości z obszarem kraju, regionu czy miejscowości może być zróżnicowany. Jest on zależny od społeczno-politycznych (ustrój polityczny, kultura itp.), ekonomicznych (poziom i możliwości rozwoju ekonomicznego), techniczno-technologicznych (zdolność do tworzenia, absorbowania i adaptacji innowacji) uwarunkowań i cech danego obszaru. Nie bez znaczenia jest także trwałość podziałów administracyjnych (A.Passi 2001).

Jedną z form tożsamości terytorialnej jest regionalizm, stanowiący syndrom różnorodnych własności specyficznych dla zbiorowości ludzi, występujących na danym obszarze i określających jego odrębność (Z.Chojnicki, T.Czyż 1992). Może on przybierać charakter ruchu politycznego. Dzieje się tak na ogół na skutek zróżnicowań ekonomicznych i to zarówno w sytuacji gdy region jest zacofany i oczekuje większej pomocy od państwa, jak i wtedy gdy region jest bogaty, ale redystrybucyjna polityka państwa pozbawia go części bogactwa. Rozwiązaniem ogólnym tak sformułowanej kwestii regionalnej jest regionalizacja, a oddolnym - regionalizm (B.Jałowiecki, 1996).

Cechami charakterystycznymi regionalizmu są (Z.Rykiel 1993):

1. przywiązanie zbiorowości do swego terytorium,
2. przekonanie, że terytorium to ma pozytywnie oceniane właściwości,
3. przekonanie, że zbiorowość żyjąca na tym obszarze tworzy lub stworzyła pewne wartości, składające się na jej własną kulturę,
4. subiektywna identyfikacja z tą zbiorowością i jej kulturą,
5. potrzeba uzewnętrznienia w różnych działaniach społecznych przywiązania do swych stron rodzinnych, pozytywnej oceny ich cech oraz identyfikacji ze zbiorowością i jej kulturą.

Celami regionalizmu są najczęściej (Z.Kantyka, 1999):

1. utrzymanie tożsamości i odrębności kulturowej,
2. poprawa statusu ekonomicznego regionu,
3. autonomia lub samodzielność regionu.

Zdaniem Z.Chojnickiego i T.Czyż (1992) regionalizm może mieć charakter kulturowo-historyczny, oparty na odrębnościach kulturowych i historycznych oraz organizacyjno-reformatorski, związany z tworzeniem i funkcjonowaniem regionów administracyjnych.

	Cechy regionów administracyjnych:			
Typ państwa	wybieralność władz	udział w tworzeniu polityki krajowej	zawieranie traktatów międzynarodowych	polityczna/prawna kontrola nad władzami subregionalnymi
Federalne	++	++	+	+
Regionalne unitarne	++	+	—	—
Zdecentralizowane unitarne	++ / +	—	—	—
Scentralizowane unitarne	—	—	—	—

Oznaczenia: ++ cecha występuje w dużym natężeniu, + cecha występuje w średnim natężeniu, - cecha nie występuje.

Źródło: J.Loughlin, (2004).

Typy regionów administracyjnych:

- regiony autonomiczne w państwach federalnych, które uczestniczą w suwerenności tych państw,
- regiony autonomiczne w państwach unitarnych, które uczestniczą w sprawowaniu nie tylko władzy wykonawczej, ale także ustawodawczej,
- regiony samorządowe w państwach unitarnych, które są częścią władzy wykonawczej,
- regiony administracyjno-funkcjonalne w państwie unitarnym, mające na ogół charakter planistyczno-statystyczny.

Region administracyjny jest terytorialnym systemem polityczno-społeczny i jednocześnie nadsystemem wobec trzech systemów funkcjonalnych, które z punktu widzenia przedmiotowego można określić mianem:

1. podsystemu politycznego,
2. podsystemu kulturowego,
3. podsystemu ekonomicznego.

Przestrzenny aspekt działania systemów funkcjonalnych (politycznego, kulturowego, ekonomicznego) jest integrowany poprzez system osadniczy. Ma on bowiem kluczowe znaczenie dla regionu administracyjnego, jako że zasadnicze zmiany i przekształcenie regionu odbywają się poprzez ten system oraz uwarunkowane są jego zmianami.

Region administracyjny pomimo - na ogół - dużej inercji terytorialnej, charakterystycznej zwłaszcza dla państw o długotrwałych, tradycjach demokratycznych oraz trwałości terytorialnej - jest kategorią dynamiczną. Jego cykl rozwoju obejmuje - zdaniem Z.Chojnicki (1996) - cztery fazy, tj.:

- 1) krystalizacji przestrzenno - materialnej,
- 2) rozwoju świadomości regionalnej,
- 3) rozwoju instytucjonalnego,
- 4) stabilizacji.

3. Regionalizacja geograficzna i polityczna

Regionalizacja - podobnie jak region - jest pojęciem wieloznacznym, utożsamianym z (S.Leszczycki 1965):

1. metodami i sposobami delimitacji obszarów,
2. konstataowaniem zróżnicowania przestrzennego stanu faktycznego,
3. czynnym kształtowaniem pewnego obszaru na przyszłość.

Nie traktując powyższych stwierdzeń jako wyczerpujących znaczenie terminu regionalizacja, można ująć w dwóch, częściowo uzupełniających się kierunkach.

Pierwszy, traktuje regionalizację jako postępowanie badawcze. Istotną jest przy tym zarówno procedura badawcza jak i traktowany w sposób komplementarny, efekt z niej wynikający (Z.Chojnicki, T.Czyż 1992).

Drugi kierunek, regionalizację identyfikuje z decentralizacyjną polityką państwa w zakresie jego organizacji (B.Zawadzka 1993, Z.Kantyka 1999).

Postępowanie badawcze w ramach geograficznej regionalizacji administracyjnej, niezależnie od tego czy regiony traktujemy analitycznie czy przedmiotowo składa się z trzech etapów, tj.:

1. zdelimitowania potencjalnych regionów administracyjnych (aspekt przestrzenny),
2. określenie ich kompetencji (aspekt funkcjonalny),
3. ewaluacji przyjętego podziału administracyjnego (aspekt przestrzenno-funkcjonalny).

Liczba, wielkość i kształt regionów administracyjnych uzależniona jest od wielu uwarunkowań, spośród których najważniejsze wydają się:

1. polityczne, związane z ustrojem i formą państwa (uwarunkowania polityczno-prawne) oraz jego pozycją w środowisku międzynarodowym (uwarunkowania geopolityczne),
2. demograficzno-osadnicze wynikające z potencjału demograficznego, a także z rozmieszczenia, zróżnicowania morfologiczno - funkcjonalnego oraz stopnia zhierarchizowania jednostek osadniczych,
3. społeczno-kulturowe związane ze świadectwami kultury materialnej i niematerialnej, wieloetnicznością oraz tradycjami i zaawansowaniem procesów samoorganizacji społecznej,
4. ekonomiczne, ukazujące z jednej strony przestrzenne zróżnicowanie poziomu i tempa rozwoju gospodarczego, a z drugiej zakres regulacji administracyjnej w sferze działalności gospodarczej,
5. geograficzne, związane ze specyfiką środowiska geograficznego, koniecznością ochrony oraz zintegrowanego traktowania jego elementów, a także dostępnością komunikacyjną,
6. historyczne, podkreślające - z jednej strony - trwałość podziałów administracyjnych oraz inercję regionów administracyjnych, a z drugiej ukazujące historyczne podziały graniczne, obniżające koherentność terytorialną państwa.

W efekcie region administracyjny powinien (A.Kukliński 1998):

1. przekroczyć próg minimalnej skali ekonomicznej, społecznej, kulturowej, politycznej i terytorialnej,
2. przekroczyć próg minimalnej mocy decyzyjnej,
3. funkcjonować jako terytorialny system innowacji.

Prawidłowo zdelimitowany region administracyjny powinien cechować się dodatkowo (J.J.Parysek 1993):

1. zwartym regionalnym układem osadniczym,
2. istnieniem silnych powiązań wewnętrznych,
3. wysokim poziomem integracji społeczno-kulturowej i ekonomicznej.

Regionalizację administracyjną można potraktować jako efekt procesu podejmowania decyzji politycznej, którego procedura obejmuje (Z.J.Pietraś 1998):

1. identyfikację sytuacji decyzyjnej,
2. identyfikację ośrodka decyzyjnego,
3. proces decyzyjny,
4. decyzję polityczną,
5. implementacją polityczną.

4. Elementy, metody badania i miary rozwoju regionalnego

Rozwój regionalny jest kategorią rozwoju społeczno-gospodarczego. Jego zakres pojęciowy mieści się pomiędzy tworzeniem nowych miejsc pracy w danej jednostce przestrzennej, po kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku społecznym.

Pojęcie to zdeterminowane jest przestrzennie oraz ukazuje proces pozytywnych zmian o charakterze nie tylko ilościowym, ale przede wszystkim jakościowym.

Zmiany te, będące efektem współdziałania i mobilizacji podmiotów lokalnych i regionalnych polegają na kreacji nowych lub poprawie istniejących:

- ❑walorów użytkowych danej jednostki terytorialnej,
- ❑możliwości jej rozwoju gospodarczego, poprzez tworzenie korzyści zewnętrznych dla podmiotów gospodarczych,
- ❑walorów lokalnego i regionalnego ekosystemu oraz ładu przestrzennego.

Dokonuje się tego poprzez realizację projektów, wynikających ze wspólnie deklarowanej wizji przyszłości danej jednostki przestrzennej.

Wymiary rozwoju regionalnego

•Wymiar społeczno-kulturowy	•ludność, wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, integracja społeczności regionalnej i lokalnych, warunki życia, instytucje i usługi społeczne
•Wymiar środowiskowy	•komponenty i zasoby środowiska przyrodniczego, stan zanieczyszczenia i zniszczenia środowiska, infrastruktura ekologiczna, świadomość ekologiczna
•Wymiar infratechniczny	•infrastruktura techniczna o zasięgu lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym, organizacja sektorów infrastruktury, luka infrastrukturalna, rezerwy infrastrukturalne, inwestycje infrastrukturalne
•Wymiar gospodarczy	•zasoby gospodarcze, działalności gospodarcze według sektorów i branż, funkcje gospodarcze, rynki lokalne i regionalne, baza ekonomiczna miast i regionów, korzyści zewnętrzne, koszty społeczne, dobra wspólne, konkurencyjność miast i regionów
•Wymiar przestrzenny	•zagospodarowanie przestrzenne, układy funkcjonalno-przestrzenne, dostępność przestrzenna, kompozycja i ład przestrzenny, wartość przestrzeni

Elementami składowymi procesu rozwoju regionalnego są między innymi (A.Klasik, F.Kuźnik 1998):

1. wzrost gospodarczy i związany z nim przyrost zasobów pracy,
2. poprawa warunków i wzrost poziomu życia mieszkańców regionu,
3. wzrost atrakcyjności inwestycyjnej,
4. rozwój technologiczny (innowacyjność),
5. restrukturyzacja i dywersyfikacja aktywności gospodarczej,
6. rozwój usług i zasobów społecznych,
7. wzrost ruchliwości zawodowej i społecznej,
8. rozwój infrastruktury instytucjonalnej,
9. poprawa jakości stanu środowiska przyrodniczego,
10. wzbogacanie tożsamości regionalnej i procesy integracyjne.

Konkurencyjność regionu rozumiana jest - zgodnie z definicją OECD - jako zdolność do wytwarzania towarów i świadczenia usług oraz ich sprzedaży na rynkach międzynarodowych, w celu zapewnienia relatywnie wysokiego i stabilnego poziomu dochodów oraz zatrudnienia (L.Budd, 2002).

Efektem oddziaływania różnego typu czynników jest określony poziom rozwoju regionu, którego określeniu poświęcona jest znaczna część literatury przedmiotu.

S.H.Holland (1976) proponuje wydzielić:

1. regiony nadmiernie rozwinięte,
2. regiony neutralne,
3. regiony depresyjne,
4. regiony niedorozwinięte,
5. regiony pośrednie,
6. regiony przygraniczne.

Typologia regionów ze względu na poziom rozwoju według G. Gorzelaka

Tempo wzrostu (kraj = 1)	Bilans z resztą kraju	
	dodatni	ujemny
> 1 (wysokie)	silne	„wyzyskujące”
< 1 (niskie)	„wyzyskiwane”	słabe

Typologia regionów według B. Winiarskiego

Regiony	rozwinięte i rozwijające się	rozwijające się dynamicznie i harmonijnie	
		dysponujące warunkami do przyspieszenia procesu wzrostu	
		wymagające harmonizacji procesu wzrostu	
	opóźnione w rozwoju	nierozwinięte, wymagające aktywizacji	„nowych możliwości”
			„oczekujące”
			obszary przygraniczne
		depresji	wymagające rekonwersji strukturalnej
			wymagające generalnej rekonstrukcji

B.J.L.Berry, E.C.Conkling, D.M.Ray (1976) dzielą regiony na cztery kategorie, tj. na :

- regiony upadające,
- regiony samopodtrzymujące się,
- otwarte regiony rosnące,
- otwarte regiony rozwijające się.

W podobnym kierunku zmierza klasyfikacja regionów dokonana przez A.Kukliński (1993). Autor ten uznając, że współcześnie najważniejszym procesem jest powstawanie i dyfuzja innowacji, zaproponował trzy typy regionów:

1. innowacyjne,
2. adaptacyjne,
3. stagnujące.

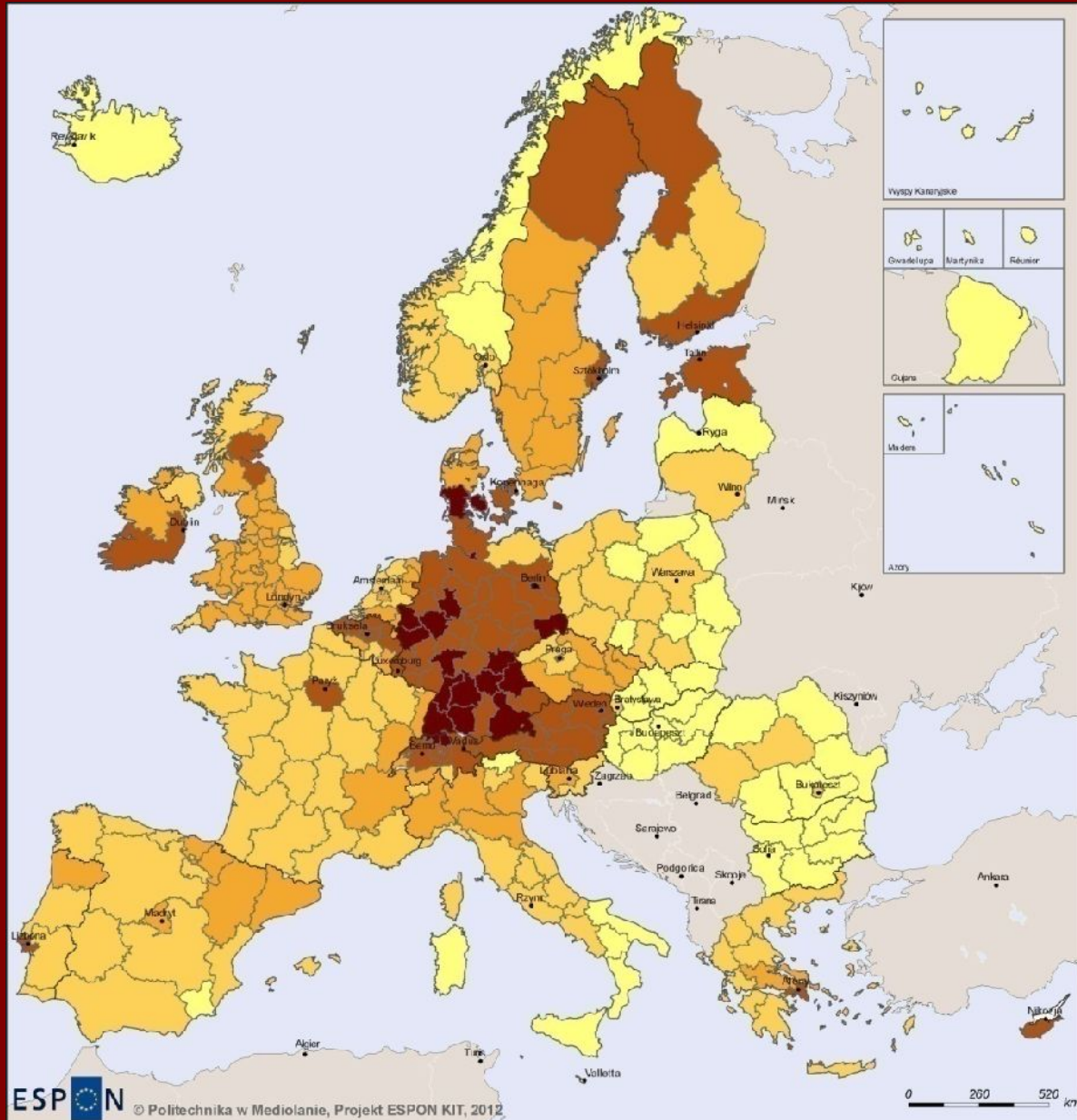
Uwzględniając proces wytwarzania wiedzy, kreatywność i innowacyjność, w ramach programu ESPON (KIT 2012) dokonano typologii regionów europejskich, wydzielając:

- **obszary naśladowcze** pod względem innowacyjnym, o niskim poziomie wytwarzania wiedzy, przedsiębiorczości i kreatywności, jednak o możliwym dużym potencjale do absorpcji innowacji z zewnątrz (Bułgaria, Łotwa, Rumunia, Słowacja, Węgry, wybrane regiony Polski, południowe Włochy),
- **obszary o zdywersyfikowanej kreatywności**, o niskim poziomie wykorzystania wytwarzanej wiedzy, pewnej wewnętrznej zdolności innowacyjnej, wysokim poziomie kompetencji lokalnych (większość regionów hiszpańskich, środkowe Włochy, Portugalia, Grecja, obszary metropolitalne Polski i Słowacji, niektóre regiony Finlandii i Wielkiej Brytanii),

– **obszary kreatywności technologicznej**, o wysokiej stopie innowacyjności produktowej, o ograniczonych miejscowych badaniach stosowanych, ale o wysokiej kreatywności, co umożliwia transferowanie zewnętrznej wiedzy z zakresu badań podstawowych i stosowanych dla potrzeb tworzenia innowacji (obszary metropolitalne tzw. starej Unii [UE-15], takie jak: północne regiony Hiszpanii i Madryt, północne Włochy, francuskie regiony alpejskie, Holandia, Czechy, Szwecja, Wielka Brytania),

– **obszary badań stosowanych**, wytwarzające znaczącą wiedzę z zakresu badań stosowanych, której towarzyszy wysoki stopień pozyskiwania wiedzy z podobnego typu regionów (Austria, Belgia, Luksemburg, Francja, zwłaszcza Paryż, Niemcy, Irlandia, zwłaszcza Dublin, Dania, Finlandia, Szwecja, Praga, Cypr, Estonia, Lizbona, Attiki),

– **europejskie obszary badań podstawowych**, wytwarzające znaczącą wiedzę i innowacje, oparte na badaniach (Niemcy, Wiedeń, Bruksela, Dania).

Legenda

	Brak danych		Obszary zastosowań inteligentnych technologii
	Obszary innowacyjno-naukowe		Obszary badań stosowanych
	Obszary zróżnicowanej kreatywności		Europejskie obszary badań podstawowych

Metody badań rozwoju regionalnego:

1. Metody ilościowe:

1.1. Metody statystyczne:

1.1.1. Statystyka opisowa

1.1.2. Badanie struktury

1.1.3. Analiza korelacji i regresji

1.1.4. Analiza dynamiki

1.1.5. Analiza trendu, prognozy

1.1.6. Modele ekonometryczne

1.2. Metody analizy przestrzennej:

1.2.1. Metody porządkowania

1.2.2. Metody taksonomiczne

1.2.3. Analiza skalarna jednostek terytorialnych (rangowanie np. natężenia funkcji centralnych)

1.2.4. Analiza wektorowa jednostek terytorialnych (natężenie i kierunki ciąż)

2. Metody jakościowe:

2.1. Metody badań strategicznych:

2.1.1. Benchmarking terytorialny

2.1.2. SWOT/TOWS

2.1.3. Analiza stakeholders (interesariuszy)

2.1.4. Analiza PEST (analiza otoczenia politycznego, ekonomicznego, społecznego, technologicznego itp.)

2.1.5. Metoda delficka (przewidywanie przyszłości przez ekspertów)

2.2. Metody badań społecznych:

2.2.1. Wywiady (pogłębione, zogniskowane)

2.2.2. Badania ankietowe

Badania rozwoju regionalnego może obejmować:

- diagnozowanie stanu,
- planowanie i modelowanie rozwoju,
- ewaluację (projektów, programów, polityki, tematyczne, ex-ante, on-going, ex-post, wskaźniki zasobów, produktów, efektów, oddziaływania)

Przykładowe syntetyczne miary rozwoju regionalnego:

- ❑PKB per capita
- ❑HDI (oczekiwana długość życia, średnia liczba lat edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych, oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia, dochód narodowy per capita w USD, liczony według parytetu siły nabywczej danej waluty),
- ❑DEW (dobrobyt ekonomiczny netto), MEW (Measure of Economic Welfare), NEW (Net Economic Welfare) per capita – w stosunku do PKB z części wydatków konsumpcyjnych wydzielono wydatki instrumentalne, które są konieczne i nieuniknione. Są to wydatki ochronne (ochrona środowiska, służba zdrowia, bezpieczeństwo publiczne i obrona narodowa) i związane z niedogodnościami cywilizacyjnymi oraz wzrostem liczby ludności. Do wydatków konsumpcyjnych doszacowano pośrednio wartość dóbr i usług o charakterze nierynkowym (np. pochodzących z gospodarstw domowych), natomiast do wydatków inwestycyjnych zaliczono nakłady na oświatę i ochronę zdrowia oraz zakup dóbr konsumpcyjnych trwałego użytku),

- ❑ **ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare, wskaźnik trwałego dobrobytu ekonomicznego)** – podobny do MEW jednak konsumpcja indywidualna jest ważona specjalnym współczynnikiem nierówności społecznej,
- ❑ **ślad ekologiczny człowieka (EF ecological footprint)** – liczony jest w ha jako powierzchnia ziemi potrzebnej do zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych mieszkańca w ciągu roku i obejmuje: obszar zabudowy, wód, lasów i użytków rolnych niezbędnych do wyprodukowania żywności i surowców, obszar energetyczny potrzebny do zasymilowania CO₂, powstałego w procesie spalania lub powierzchni potrzebnych do wytworzenia energii odnawialnej).

5. Klasyczne teorie rozwoju regionalnego

1.Koncepcja międzyregionalnej konwergencji

W ujęciu statycznym – zgodnym z modelem Heckschera – Ohlina – Samuelsona (HOS) –w miarę upływu czasu następuje zmniejszanie się różnicy cen czynnika pracy i innych czynników produkcji między regionami,z tendencją do ich wyrównywania (konwergencji).

Konieczny jest jednak swobodny przepływ czynników produkcji i produktów między regionami oraz specjalizacja regionalna zapewniająca danemu regionowi przewagę komparatywną w sytuacji, gdy produkty przez niego wytwarzane wymagają intensywnego wykorzystania czynników,w które bogaty jest dany region.

W ujęciu dynamicznym (model Solowa – Swana) wyróżnia się dwa typy konwergencji: pierwszy to konwergencja względna, polegająca na wyrównywaniu tempa wzrostu gospodarczego, drugi to konwergencja bezwzględna,rozumiana jako wyrównywanie się poziomu wielkości makroekonomicznych.W ujęciu tym mamy do czynienia przede wszystkim z konwergencją względną, co jednak nie doprowadza do konwergencji bezwzględnej.

2. Teoria lokalizacji

Zgodnie z teorią lokalizacji (A. Weber, E. Hoover, M. Greenhut) rozwijają się te obszary, które zapewniają minimalizację kosztów produkcji i transportu, w przypadku zarówno surowcowej, jak i rynkowej orientacji przemysłu. Orientacja przemysłu określana jest na podstawie stosunku pieniężnej wagi produktu finalnego do pieniężnej wagi surowców niezbędnych do produkcji. Między kosztami produkcji i transportu mogą występować efekty substytucji, ważne jest jednak, by ich łączna wartość była minimalizowana. Regiony niespełniające tego warunku pozostają peryferyjne.

Rozwijając teorię lokalizacji, W. Isard stworzył subdyscyplinę określaną mianem *regional science*, której przedmiotem jest m.in. analiza wpływu przestrzeni na proces podejmowania decyzji ekonomicznych. Peryferyjne są te obszary, których walory przestrzeni są na tyle nieatrakcyjne, że nie wpływają pozytywnie na podjęcie decyzji lokalizacyjnej przez przedsiębiorcę.

3. Koncepcja korzyści zewnętrznych

Zdaniem A.Marshall'a i E.Hoover'a firmy przemysłowe wykazują tendencję do koncentracji, osiągając w ten sposób korzyści zewnętrzne (a nie tylko korzyści wewnętrzne związane z powiększaniem produkcji w ramach jednej firmy). Obejmują one tzw. korzyści lokalizacji wynikające z sąsiedztwa firm tej samej branży; korzyści urbanizacji – związane z lokalizacją firm z różnych branż; korzyści aglomeracji, będące efektem dynamicznego wzrostu liczby różnorodnych firm zlokalizowanych łącznie na danym obszarze. Źródłem korzyści zewnętrznych są między innymi: rozprzestrzenianie się wiedzy, dostępne zasoby pracy, możliwości produkcji prefabrykatów dla wielu odbiorców. Zatem peryferyjność oznacza brak korzyści zewnętrznych bądź zbyt małe ich natężenie.

4. Modele przestrzennej konkurencyjności

H. Hotelling analizował wpływ przestrzeni na politykę cenową firm. Korzyścią wynikającą z funkcjonowania firmy w koncentracji przestrzennej jest możliwość oferowania wyższych cen za towary konsumentom zlokalizowanym w bliskim sąsiedztwie danego punktu dystrybucyjnego. Wynika to z faktu, że konsumenci są w stanie płacić wyższe ceny za towar, gdyż nie zawiera ona wysokich kosztów transportu.

5. Teoria ośrodków centralnych

Stworzona przez W.Christallera, rozwinięta przez A.Loscha, teoria ośrodków centralnych ukazuje zależności między rozmieszczeniem a wielkością miast. Punktem wyjścia jest stwierdzenie, że przestrzenny rozmiar rynku, którego idealny kształt jest heksagonalny, zależy od korzyści skali produkcji oraz kosztów transportu do odbiorców. Jeżeli korzyści skali są zdecydowanie większe w porównaniu z kosztami transportu wówczas produkcja zostanie umieszczona w jednej fabryce, natomiast jeśli koszty transportu są relatywnie wyższe to odbywać się ona będzie w wielu rozproszonych w regionie, firmach. Tym są większe i lepiej się rozwijają te ośrodki centralne – miasta, w których nakładają się rynki różnych produktów. Im mniej rynków na siebie się nakłada tym miasto ma bardziej peryferyjny charakter.

6. Alternatywne koncepcje rozwoju regionalnego

1. Teoria bazy ekonomicznej

- ▶ C.North i C.Tiebout uznali, że rozwój ekonomiczny regionu zależy od jego reakcji na światowy popyt. Zatem źródłem rozwoju jest działalność eksportowa regionu, nastawiona na zaspokajanie popytu zewnętrznego, która może dotyczyć zarówno produktów przemysłowych i żywnościowych jak też usług. Waga działalności eksportowej uwidacznia się w strukturze gospodarczej regionu, w której dominuje sektor eksportowy oraz uzupełniający, który istnieje tylko po to by obsługiwać ten pierwszy. W miarę rozwoju regionalnej bazy eksportowej i wzrostu mobilności czynników produkcji w długim okresie czasu będzie występowała konwergencja, zgodnie z modelem HOS. Jednak jej ograniczenie może wynikać z uwarunkowań występujących po stronie regionalnych czynników podażowych. Nie zmienia to jednak faktu, że region peryferyjny to ten, który nie w stanie dynamicznie reagować na zewnętrzny popyt, oferowaną przez siebie działalnością eksportową.

2. Neoklasyczna teoria wzrostu egzogenicznego

W odróżnieniu od teorii bazy ekonomicznej model R.F.Harrod'a i E.D.Domar'a ma charakter podażyowy i ukazuje wpływ inwestycji na regionalną produktywność. Późniejsze modyfikacje tego modelu ukazywały znaczenie zewnętrznego napływu kapitału i zasobów pracy na rozwój ekonomiczny regionu. Region peryferyjny można zatem określić jako ten, do którego nie napływa kapitał inwestycyjny oraz nie jest celem napływu zasobów pracy.

3. Teoria kumulatywnej przyczynowości

G.Myrdal stwierdził, że najlepiej rozwijają się obszary, które jako pierwsze zostały uprzemysłowione. Ze względu na proces kumulatywnej przyczynowości występuje tendencja, że najszybciej rozwijają się regiony i tak najlepiej rozwinięte. Co prawda regiony słabo rozwinięte (peryferyjne) oferują korzyści wynikające z niższych kosztów pracy, ale są one niwelowane przez korzyści aglomeracji występujące w regionach uprzemysłowionych. Dla regionów peryferyjnych impulsami rozwojowymi mogą być efekty dyfuzji innowacji, generowane w regionach rozwiniętych oraz poszerzające się rynki zbytu dla produktów pochodzących z regionów słabo rozwiniętych. Jednak i te zjawiska są niwelowane przez „wymywanie” kapitału i zasobów pracy z regionów peryferyjnych do regionów rozwiniętych.

4. Teoria biegunów wzrostu

Teoria biegunów wzrostu jest rozwinięciem teorii kumulatywnej przyczynowości w aspekcie przestrzennym. Zdaniem F.Perroux przestrzeń jest typem sieci, utrzymywanej przez siły dośrodkowe. Biegunem wzrostu jest połączenie firm i przemysłów. Ważne jest – zdaniem J.R. Boudeville – by miały one charakter napędowy, a więc generowały stabilny wzrost regionalny poprzez powiązania z innymi firmami w regionie. Rozwój w regionach rozwiniętych wywołuje korzystne efekty w regionach peryferyjnych, poprzez sprzedaż towarów oraz wykorzystywanie zasobów pracy, pochodzących z regionów peryferyjnych (A.O. Hirschman). W ramach teorii biegunów wzrostu mieści się także model rdzenia i peryferii J.Friedmann'a. Jego zdaniem impulsy rozwojowe mają charakter zewnętrzny. Przedsiębiorczość i przywództwo lokalne odgrywa dużą rolę w transformacji popytu eksportowego na rozwój sektora uzupełniającego (endogenicznego). Istnieją także ograniczenia podażowe w rozwoju działalności eksportowej. Duże obszary miejskie (obszary rdzeniowe) korzystają z początkowej przewagi, wynikającej z redukcji kosztów dzięki korzyściom urbanizacji. One są „rozgrywającymi” w procesie rozwoju. Obszary peryferyjne zachowują różny stopień autonomii ekonomicznej od obszarów rdzeniowych.

5. Teorie fazowe/sektorowe

Istotą tych teorii jest ukazanie zmienności faz rozwojowych i przemian strukturalnych w regionach. Zdaniem E.M.Hoover'a i J.L.Fisher'a rozwój regionalny odbywa się od etapu samowystarczalnego rolnictwa do etapu przemysłu, specjalizującego się w produkcji eksportowej. W.R. Thompson dodaje jeszcze jedną fazę jako najwyższą w rozwoju – gospodarki regionu opartej na usługach. J.Schumpeter proponuje by spojrzeć na regionalne zmiany ekonomiczne jako postęp, na który składają się długie fazy wzrostu i spadku, zależne od istoty innowacji wprowadzanych w poszczególnych okresach. Wprowadzanie innowacji ma charakter twórczej destrukcji. W.W.Rostow proponuje wydzielić w związku z tym trzy fazy. Pierwsza - obejmuje długi okres tworzenia warunków niezbędnych do zainicjowania procesu wzrostu (kreowanie innowacji). Druga to okres szybkiego wzrostu, trwający kilka dekad, opartego na wprowadzeniu innowacji. A trzecia - to długi okres samopodtrzymywalnego wzrostu (rozpowszechnienia innowacji).

6. Teorie cyklu produktu/zysku

We wczesnych fazach życia produktu zdaniem R. Vernon'a - bliskość lokalizacyjna wobec dostawców, firm badawczo-rozwojowych jest szczególnie ważna dla jego wytwórców, by łatwiej wprowadzać zmiany i go udoskonalać. Stąd preferują oni lokalizacje w dużych miastach. Gdy produkt nabiera charakteru zestandaryzowanego dla jego producenta ważne stają się korzyści skali oraz możliwość obniżenia kosztów przez zatrudnienia pracowników mniej wykwalifikowanych. Wówczas jego produkcję lokuje się w mniej rozwiniętych (peryferyjnych) regionach.

Uzupełnieniem teorii cyklu produktu jest teoria cyklu zysku, autorstwa A. Markusen. Początkowo firma wprowadzająca nowy produkt na rynek ma zerowe zyski, następnie osiąga zyski nadzwyczajne korzystając z pozycji monopolisty. W trzeciej fazie ze względu na wejście innych firm tworzy się oligopol, który realizuje zyski normalne. Nasycenie rynku produktem, powoduje, że zyski spadają, by w ostatniej fazie przekształcić się w straty.

7. Teorie restrukturyzacji przemysłowej

Istota teorii restrukturyzacji przemysłu sprowadza się do odpowiedzi na pytanie jak zmiany strukturalne w organizacji przemysłu wpływają na regionalne rynki pracy i kapitału. Według S. Sassen bezpośrednio inwestycje zagraniczne zakłócają funkcjonowanie tradycyjnych struktur pracy. W regionach słabo rozwiniętych (peryferyjnych) częste zwolnienia z pracy w przemyśle generują dużą podaż kobiet migrantów, które wcześniej pracowały w gospodarstwie domowym. Z kolei umiędzynarodowienie przepływów kapitału powoduje, że nie jest on inwestowany w regionie swego pochodzenia, co negatywnie odbija się na potencjale przemysłowym tego obszaru. W ramach strategii restrukturyzacji, firmy – zdaniem D.Massem i R.Meegan - dążą do redukcji zatrudnienia poprzez: wzrost produktywności pracy, inwestycje i nowe pracooszczędne technologie oraz racjonalizację zatrudnienia. Przekształcenia gospodarki z opartej na przemyśle w gospodarkę opartą na usługach powoduje możliwość rekompensaty utraconych miejsc pracy w przemyśle, zwłaszcza w regionach peryferyjnych - miejscami pracy w usługach, w tym publicznych

8. Teoria elastycznej specjalizacji i sieci

W odpowiedzi na takie zjawiska jak: wzrastające niepokoje społeczne, fluktuujące stopy procentowe, szoki naftowe, światowe kryzysy finansowe, nasycone rynki przemysłowe, zróżnicowane popytu konsumentów, firmy przybierają nową formę organizacji zaprojektowaną tak aby reagować na ciągłe zmiany poprzez innowacje. Ta nowa – jako to określają M.Piore i C.F. Sabel - elastyczna specjalizacja jest oparta na wykorzystaniu elastycznych zasobów pracy i kapitału, które łatwo dostosowują się do potrzeb zmieniających się rynków. Firmy elastycznej specjalizacji grupują się, tworząc sieci, w ramach których wymieniają się wiedzą i informacją. Omijają jednak na ogół regiony peryferyjne. Zdaniem M.Portera zgrupowanie przestrzenne (klaster) firm ma wpływ na podnoszenie konkurencyjności nie tylko lokalnej czy regionalnej, bowiem lokalna rywalizacja oraz umiejętność rozróżniania lokalnego popytu przygotowuje firmy do funkcjonowania na rynkach globalnych. Ponadto koncentracja firm wzmacnia presję na lokalne inwestycje w specjalistyczną infrastrukturę (publiczną, edukacyjną) oraz inne czynniki niezbędne dla zapewnienia prawidłowego funkcjonowania klastra. Ważne jest także to, by firmy tworzące sieci wykazywały się podobną kulturą organizacyjną oraz kierowały się w swej działalności podobnymi normami i wartościami.

9. Teoria marksistowska

Zdaniem M.Castells'a współczesny problem niedorozwoju (peryferyjności) może być wyjaśniony przez historyczny rozwój kapitalistycznego modelu produkcji. Obecne tendencje niedorozwoju ukazują eksploatację pewnych regionów przez wcześniej rozwinięte regiony kapitalistyczne, dzięki ich dominacji kolonialnej, handlowej, przemysłowej i finansowej. Kapitalizm – zdaniem N.Smith'a – nie stworzył jednolitego wzorca rozwoju, a ukazał zmienne tendencje rozwoju i niedorozwoju, co wynikało ze sprzecznych przestrzennie procesów akumulacji kapitału. Obszarami korzystającymi na akumulacji były miasta. Tam też koncentrowały się duże kapitalistyczne zakłady przemysłowe.

7. Instytucje polityczne a regionalny rozwój ekonomiczny

1. Teoria maszyny rozwoju

H.Molotch uważa, że rozwój regionalny jest jednoczącym imperatywem dla politycznych i gospodarczych elit lokalnych. Impulsem do realizacji strategii rozwoju regionalnego jest koalicja elit wywodzących się z danego regionu, które na tym rozwoju skorzystają. Zatem rozwój regionalny jest traktowany jako skutek lokalnej organizacji politycznej, a nie odwrotnie. By maszyna rozwoju była efektywna lokalni politycy – zdaniem H.Wolman'a - muszą mieć wpływ na lokalizację działalności gospodarczej. W tym ujęciu peryferyjność oznacza nieskuteczność lub wręcz brak lokalnych elit politycznych i gospodarczych.

2. Nowa ekonomia instytucjonalna

Instytucje i zmiany instytucjonalne odgrywają ważną rolę w rozwoju ekonomicznym. Zdaniem R.Coase'a różne formy organizacji wewnętrznej instytucji zmierzają do minimalizacji kosztów transakcyjnych, obejmujących koszty poszukiwania informacji, zarządzania i zawierania kontraktów oraz kontroli ich wykonania. O.Williamson opracował typologię form organizacyjnych od rynkowych po hierarchiczne, z których każda jest odpowiedzią na dylematy związane z określonym typem kosztów transakcyjnych. Rozwój regionalny opiera się także na adaptacji i zmianach instytucjonalnych. Regionalne instytucje polityczne i ekonomiczne muszą w pierwszej kolejności podjąć się rozstrzygnięcia dylematów związanych z kosztami transakcyjnymi, bowiem ustalając „reguły gry” wpływają na kształtowanie się oczekiwanej stopy zwrotu kapitału, zainwestowanego w gospodarkę regionalną. Zdaniem D.C. North'a jeśli instytucje te ewoluują w sposób niezgodny z oczekiwaniami prywatnych inwestorów w zakresie kosztów transakcyjnych, region nie będzie się rozwijał. Peryferyjność regionu będzie polegała między innymi na preferowaniu przez władze regionalne, lokalnych elit politycznych i gospodarczych, przez tworzenie dla nich zachęt do osiągania szybkich zysków, co będzie zniechęcające dla inwestorów zewnętrznych.

8. Nowe kierunki neoklasyczne

1. Teoria rozwoju endogenicznego

Teoria ta występuje w wielu wariantach. J.Schumpeter dostrzegł znaczenie endogenicznego procesu tworzenia innowacji dla przechwytywania – poprzez przejściowy monopol - zysków płynących z wprowadzonej na rynek innowacji. K.J.Arrow sformułował koncepcję „learning-by-doing”, co oznacza, że firmy uzyskują siłę monopolistyczną związaną z nową wiedzą dzięki swojej aktywności prowadzonej na rynku wewnętrznym regionu. Ważną rolę w rozwoju endogenicznym – zdaniem R.J.Barro – odgrywają publiczne inwestycje infrastrukturalne podnoszące produktywność inwestycji prywatnych.

2. Nowa geografia ekonomiczna

P.Krugman tworzy własny model rdzenia i peryferii. Tworzenie skupisk (klastrów) działalności gospodarczej jest efektem kombinacji sił dośrodkowych i odśrodkowych. Firmy, wykazujące duże korzyści skali produkcji chciałyby ją prowadzić w jednym zakładzie zlokalizowanym (ze względu na oszczędność kosztów transportu) w pobliżu dużego rynku zbytu. Jest to region, w którym już wcześniej zlokalizowały się inne firmy, kierując się dostępnością zasobów pracy. W efekcie powstaje i funkcjonuje sfera składająca się z dużych firm przemysłowych. Firmy przemysłowe lokują się w rdzeniu, a produkcja rolna jest umiejscowiona na obszarach peryferyjnych. Relacje w modelu rdzenia i peryferii oparte są na trwałej kombinacji: dużych korzyściach skali produkcji, niskich kosztach transportu i/lub zatrudnionych w przemyśle w stosunku do ogólnej liczby ludności w regionie.

9. Rozwój zrównoważony

Rozwój zrównoważony (trwały, samopodtrzymywalny) to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia jak i przyszłych pokoleń.

Rozwój zrównoważony jest dążeniem do poszanowania podstawowych zasad równego dostępu do środowiska przyrodniczego w następujących relacjach (A.Kassenberg 2007):

- **sprawiedliwości międzypokoleniowej** – zaspokajania potrzeb materialnych i cywilizacyjnych obecnego pokolenia z równoczesnym tworzeniem i utrzymaniem warunków do zaspokajania potrzeb pokoleń przyszłych (równoważenie szans w dostępie do ograniczonych zasobów, w uprawnieniach do odprowadzania zanieczyszczeń i do innego rodzaju ingerowania w środowisko przyrodnicze do granic wyznaczonych jego pojemnością, a także zachowaniem trwałości jego funkcjonowania)

- **sprawiedliwości międzyregionalnej i międzygrupowej** – zaspokajania potrzeb materialnych i cywilizacyjnych społeczeństw, grup społecznych i jednostek ludzkich w ramach sprawiedliwego dostępu do ograniczonych zasobów oraz walorów środowiska,
- **równoważenia szans między tym co lokalne regionalne, a tym co ogólnospołeczne** – równoprawnego zaspokajania potrzeb ogólnospołecznych i potrzeb społeczności lokalnych i regionalnych,
- **równoważenia szans między człowiekiem a przyrodą** – zapewnienia zdrowego funkcjonowania (w sensie fizycznym, psychicznym, społecznym i ekonomicznym) jednostek ludzkich przy zachowaniu trwałości podstawowych procesów przyrodniczych wraz ze stałą ochroną różnorodności biologicznej, a przede wszystkim sprawnego funkcjonowania systemów podtrzymujących życie na Ziemi

Filary rozwoju zrównoważonego

1. Zasady etyczno-moralne: antropocentryzm, trwałość i sprawiedliwość międzypokoleniowa, prawa człowieka,
2. Zasady fizyczno-przyrodnicze: zasada systemowości (powiązania między elementami środowiska, ograniczoność i wyczerpywalność zasobów), zasada różnorodności (odporność na zaburzenia),
3. Zasady ekonomiczne: zasady oszczędności i wydajności, zasady recyrkulacji oraz zasada powiększania i odnawiania kapitału

10. Kapitał terytorialny

Tradycyjne rozumienie kapitału ograniczone do zasobów rzeczowych (środków trwałych) i finansowych nie oddaje w pełni współczesnego rozumienia tego pojęcia. Pojawiły się bowiem nowe kategorie między innymi takie jak: kapitał ludzki, społeczny, organizacyjny czy intelektualny. Jedną z koncepcji, która nadaje pojęciu *kapitał* aspekt wielowymiarowy jest model czterech kapitałów autorstwa P.Ekinsa (1992, 2008), z powodzeniem wykorzystywany do ewaluacji wpływu środków finansowych, pochodzących z Unii Europejskiej na rozwój zrównoważony wybranych obszarów. Wyróżnia się w nim:

- **kapitał ekonomiczny (gospodarczy)**, który obejmuje wytworzone przez człowieka zasoby środków służących do wytwarzania innych dóbr i usług (maszyny, narzędzia, budynki, infrastruktura), jego najpopularniejszą miarą jest PKB per capita,
- **kapitał naturalny (ekologiczny, środowiskowy)**, który zawiera w sobie zasoby naturalne związane bezpośrednio i pośrednio z dobrobytem społecznym, obejmuje ekosystemy i ich bioróżnorodność, dostarczające m.in.: wody, energii, surowców mineralnych, drewna, powietrza, mierzony może być: emisją dwutlenku węgla, jakością powietrza, wód, stopniem bioróżnorodności, strukturą użytkowania gruntów, skażeniem gleb itp.

- **kapitał ludzki**, który odnosi się głównie do zdrowia, dobrobytu i potencjału produkcyjnego poszczególnych osób, zawiera w sobie m. in.: zdrowie fizyczne i psychiczne, wykształcenie, motywacje umiejętności, określa w aspekcie ilościowym i jakościowym zasoby pracy, najczęściej jest mierzony: stopą zatrudnienia (w tym zatrudnienia kobiet), stopą bezrobocia (z uwzględnieniem kobiet i ludzi młodych), strukturą wykształcenia i umiejętności zawodowych osób pracujących (i bezrobotnych),
- **kapitał społeczny (wiązący, pomostowy)**, podobnie jak kapitał ludzki związany jest z dobrobytem społecznym, ale raczej na poziomie społeczności, a nie poszczególnych osób, zawiera w sobie system powiązań społecznych, wspierających wydajne, spójne społeczeństwo, ułatwia społeczne i intelektualne relacje między jego członkami, odnosi się do tych zasobów zaufania społecznego, norm i relacji, z których ludzie mogą korzystać by rozwiązywać wspólne problemy i tworzyć spójność społeczną, jego przejawem są: organizacje obywatelskie, stowarzyszenia sąsiedzkie, spółdzielnie, a także struktury polityczne i prawne, sprzyjające politycznej stabilności, demokracji, efektywnemu zarządzaniu i sprawiedliwości społecznej, jego miarami mogą być: liczba organizacji pozarządowych, spółdzielni, porozumień publiczno-prywatnych, nierówności płci w zakresie pracy, płacy, bezrobocia, obszary posiadające szczególne potrzeby rozwojowe, odpływ migracyjny młodych ludzi, przestępczość nieletnich itp.

NOWE PODEJŚCIE DO OPERACJONALIZACJI KAPITAŁU TERYTORIALNEGO WEDŁUG P. CHURSKIEGO

